

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Олефіра Валерія Олександровича
«Психологія саморегуляції суб'єкта діяльності»
на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук
із спеціальності 19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Ознайомлення із дисертацією Олефіра Валерія Олександровича викликає багато думок та розмірковувань, адже проблема саморегуляції є такою ж мірою унікальною, як й сама саморегуляція. А коли йдеться про суб'єктність феномену, то його фундаментальна цінність зростає вдвічі, у підтвердження чого автор наголошує, що у проблема саморегуляції в останні півтора-два десятиріччя стала однією із найбільш затребуваних психологічних досліджень. Дійсно про фундаментальність проблеми саморегуляції засвідчує той факт, що без аналізу саморегуляційних процесів неможливе повне розуміння таких феноменів людської психики як довільність, самосвідомість, мислення, творчість тощо. Крім того на певному етапі онтогенезу саморегуляція стає основною детермінантою соціалізації особистості, що опосередковує процеси міжособистісного спілкування.

На нашу думку, розробка і реалізація принципу суб'єктності є особливо важливим для методологічного та практичного дослідження саморегуляції, коли методологія починає визначати набір методів і процедур. Саморегуляція включається практично у всі рівні усвідомленої психічної активності та суттєво визначає ефективну адаптацію особистості до зовнішнього природного і соціального оточуючого середовища. Тому справжньої діалектичної єдності дослідження усіх рівнів психічної активності можна досягти тоді, коли науковець ставить на меті виявлення реальної психологічної цілісності на рівні конкретного носія – суб'єкта. Саме цим й відрізняється дисертаційне дослідження Олефіра Валерія Олександровича.

Безпосередньо у даному дослідженні поставлено за мету теоретико-методологічне обґрунтування та емпіричне вивчення саморегуляції як форми реалізації інтелектуально-особистісного потенціалу суб'єкта діяльності. У

цьому відношенні варто відзначити логічну послідовність висунутих гіпотез, конкретизації об'єкту та предмету, а також завдань дослідження. Зокрема як логічно правомірні і позначені новизною варто відзначити положення щодо здійснення системного аналізу феномену саморегуляції як форми реалізації інтегративного утворення – інтелектуально-особистісного потенціалу та положення щодо емпіричної верифікації структурної моделі інтелектуально-особистісного потенціалу суб'єкта діяльності, підструктури якої відповідають таким функціям саморегуляції як-от: розуміння ситуації, самовизначення, реалізації наміру та стійкості відносно несприятливих обставин.

Так Валерієм Олександровичем виявлено неспецифічні регуляторні змінні інтелектуально-особистісного потенціалу саморегуляції відносно трьох проблемних контекстів – ситуацій невизначеності, досягнення, тиску та інваріантність їх структурної організації у суб'єктів різних видів діяльності; та встановлено динаміку інтраіндивідуальних кількісних змін інтелектуально-особистісного потенціалу саморегуляції, які визначають спрямованість та особливості актуалізації функцій саморегуляції суб'єкту у відповідності до поточних умов діяльності. Саме розгортання зазначених положень й уможливило досягнення наукової новизни запропонованої дисертації. Присутнє також відображення дослідницької спрямованості у практичній значущості та загальних висновках: дослідницькі гіпотези перевірено, а висунуті завдання – реалізовано. Потрібно відзначити правильність структурування роботи, визначеного дослідницькою логікою та поставленими завданнями.

У теоретичній частині дослідження (перший розділ – «Саморегуляція як специфічна активність суб'єкта» та другий розділ – «Інтелектуально-особистісний потенціал як ресурс саморегуляції суб'єкта діяльності») здійснено теоретичний аналіз проблеми, а саме, на основі положень суб'єктно-діяльнісного та системно-суб'єктного підходів обґрунтовано концепцію саморегуляції суб'єкта діяльності (професійної та навчальної), згідно з якою вона розглядається як процес, що заснований на інтелектуально-особистісних можливостях індивідуальності, інтегрованих суб'єктом для забезпечення

цілеспрямованості та успішності діяльності. Дисертантом проаналізовані наукові джерела з проблеми дослідження та операціоналізовано поняття інтелектуально-особистісного потенціалу, яке розуміється як системна якість, що прямо зв'язана із успішністю саморегуляції суб'єкту діяльності. Позитивним моментом даного теоретико-методологічного екскурсу є виокремлення інтелектуальних (загальні інтелектуальні здібності, полнезалежність, рефлексивність, гнучкість когнітивного контролю), та особистісних складових (автономна каузальність, толерантність до невизначеності, самоефективність, орієнтація на дію в разі неуспіху та при реалізації запланованого, життєстійкість, оптимістичний атрибутивний стиль) потенціалу; а також постановка акценту на питанні об'єктивності використання структурної моделі, побудованій на основі цих показників.

Проведений аналіз логічно підводить автора до проведення емпіричної верифікації структурної моделі інтелектуально-особистісного потенціалу та динаміки його росту впродовж чотирьох років у лонгітюдному дослідженні (третій розділ – «Структурна модель інтелектуально-особистісного потенціалу саморегуляції суб'єкта діяльності»). Відразу відмітимо, що на даний час психологія апріорі визначається ідентичною іншим природничим наукам, де науковість психологічного пізнання визначається чіткими експериментальними схемами, і, Валерій Олександрович успішно реалізував зазначену особливість у своєму дослідженні. А, саме, ним обгрунтовано структуру, описано організацію та методики емпіричного дослідження інтелектуально-особистісного потенціалу як передумови саморегуляції суб'єкта діяльності, що дало змогу отримати великий масив діагностичних даних, адже вибірку склали в генеральній сукупності 862 особи віком від 17 до 35 років (490 чоловіків та 372 жінки), що засвідчує про ґрунтовність отриманих результатів.

На першому етапі дослідження була здійснена верифікація моделі інтелектуально-особистісного потенціалу саморегуляції за участі 221 студента вузів м. Харкова і 148 прагнучальників підрозділів Державної служби надзвичайних ситуацій в м. Харкові та області.

Конкретно-наукова методологія дослідження знаходить відображення у змісті підібраних діагностичних засобів та методів математичної обробки отриманих даних.

Проведений кількісний та змістовий аналіз чітко ілюструє інтегральну оцінку інтелектуально-особистісного потенціалу суб'єкта діяльності, де диференційовано його інтелектуальні та особистісні складові. Дослідник резюмує, що змінні, що утворюють інтелектуально-особистісний потенціал є неспецифічними психологічними регуляторами, що властиві суб'єкту діяльності відносно трьох проблемних контекстів – ситуацій невизначеності, досягнення, тиску. Ним встановлено інваріантність структурної організації цих змінних у суб'єктів різних видів діяльності та функцій саморегуляції у трьох означених контекстах: розуміння ситуації, самовизначення, реалізації наміру та стійкості відносно несприятливих обставин. Інваріантність структури проявляється в стабільності індексів відповідності емпіричних даних концептуальній моделі та оцінок параметрів моделі.

Проведена інтерпретація діагностичних результатів логічно підводить дослідника до вивчення динаміки інтелектуально-особистісного потенціалу за лонгітудною схемою. У цьому етапі дослідження взяли участь 118 студентів м. Харкова.

Згідно з отриманими нами результатами, більш високий середній рівень інтелектуального потенціалу пов'язаний з більш високим середнім рівнем особистісного потенціалу. Такий зв'язок зберігається протягом чотирьох років вимірювання і підтверджує факт взаємозв'язку продуктивних і стильових властивостей інтелекту з характеристиками особистості. Основою єдності інтелектуальних та особистісних складових потенціалу є уявлення про ментальний досвід або прижиттєво сформовані когнітивні структури як особливу психічну реальність, що детермінує як властивості інтелектуальної діяльності людини, так і її особистісні якості.

У четвертому розділі дисертації «Інтелектуально-особистісний потенціал як передумова саморегуляції суб'єкта професійної діяльності» представлено

розробку концептуальної моделі, в якій інтелектуально-особистісний потенціал є предиктором надійності суб'єкту діяльності в нештатній ситуації. Для реалізації дослідницького задуму було залучено 148 рятувальників Головного управління Державної служби надзвичайних ситуацій у Харківській області.

Так дисертанту вдалося довести, що у напружених (надзвичайних) ситуаціях провідну роль відіграють функції реалізації та стійкості. Регуляторний ефект інтелектуально-особистісного потенціалу безпосередньо та частково опосередкований через усвідомлену саморегуляцію довільної активності проявляється у зв'язку із надійністю професійної діяльності суб'єкта у надзвичайній ситуації. Надійність професійної діяльності безпосередньо пов'язана із рівнем загальних інтелектуальних здібностей, полнезалежністю, рефлексивністю, гнучкості когнітивного контролю, автономною каузальною орієнтацією, самоефективністю, життестійкістю суб'єкта.

Досить оригінальною є авторська позиція Валерія Олександровича щодо розгляду значення функцій саморегуляції (самовизначення і стійкості) суб'єкта навчальної діяльності у зв'язку із подоланням ситуацій невизначеності сучасного освітнього середовища. У цьому етапі дослідження взяли участь 178 студентів, а результати діагностичної роботи з ними презентовані у п'ятому розділі «Інтелектуально-особистісний потенціал як передумова саморегуляції суб'єкта навчальної діяльності».

Дисертант вважає, що для ситуацій невизначеності освітнього середовища провідною є функція самовизначення, а успішність навчання суб'єктів навчальної діяльності регулюється компонентами інтелектуально-особистісного потенціалу двома способами. Перший спосіб полягає в тому, що інтелектуальний компонент потенціалу має безпосередній вплив на успішність навчальної діяльності. Другий спосіб характеризується тим, що ефект особистісного компоненту потенціалу опосередковується мотиваційними змінними, зокрема такою ключовою складовою мотивації як наполегливість. Загалом у проведеному дослідженні виявлений початковий рівень ситуативної тривожності і відмінності в його показниках серед студентів, що зумовлені

рівнем інтелектуально-особистісного потенціалу студентів в ознаках стійкості до стресу; визначено середню норму зміни ситуативної тривожності і відмінності в темпах її зростання у різних студентів; та показано, що студенти, які характеризуються більш високим початковим рівнем ситуативної тривожності, мають більш високі темпи її зростання, а у студентів з більш низькими початковими рівнями виявлено нижчі темпи зростання.

Шостий розділ «Інтелектуально-особистісний потенціал як передумова саморегуляції психологічного благополуччя» логічно завершує дослідницький інтерес дисертанта щодо дослідження впливу інтелектуально-особистісного потенціалу на вибір копінг-стратегій та психологічного благополуччя. З метою вивчення цього було залучено 197 студентів вищих навчальних закладів м. Харкова. Валерій Олександрович із властивою йому ретельною дослідницькою скрупульозністю, перевіряє висунуте припущення, що копінг-стратегії утворюють дві групи, які опосередковують зв'язок інтелектуально-особистісного потенціалу з психологічним благополуччям: перша група – це копінг-стратегії орієнтовані на активну взаємодію зі стресором, а друга – копінг-стратегії, орієнтовані на уникнення взаємодії зі стресором. І йому це вдалося засобом опису зафіксованих стратегій: у першому випадку – стратегії пошуку соціальної підтримки, конфронтаційний копінг, планування вирішення проблеми, самоконтроль, позитивна переоцінка, а у другому – дистанціювання, втеча-уникання та прийняття відповідальності. Стратегії розглядаються як медіаторні змінні, через які інтелектуально-особистісний потенціал пов'язаний із результируючою змінною – психологічним благополуччям.

У завершенні проведеного аналізу дисертації Олефіра Валерія Олександровича хотілося підкреслити, що дане дослідження відповідає проблемам психології як конкретної науки за критеріями, які дають можливість інтерпретувати дане дослідження як фундаментальне в галузі загальної психології та історії психології. По-перше, у дисертації чітко простежується визначення дійсної області існування онтологічного статусу саморегуляції суб'єкта діяльності як психологічного феномену на рівні емпірії; по-друге,

простежується чітка психологічна аксіоматика категоріального визначення саморегуляції суб'єкта діяльності; по-третє, автор зміг визначити центральні позиції дослідження психологічного явища саморегуляції та у рефлексивному русі розгортання власної дослідницької логіки, показати її ефективність для теоретико-емпіричного збагачення психологічного знання; та по-четверте, у дисертації чітко розроблено кінцеві висновки психологічного дослідження.

Наукові положення та результати емпіричного дослідження пройшли апробацію на наукових та науково-практичних заходах. Обґрунтовані автором положення і рекомендації впроваджені у процес вдосконалення підготовки спеціалістів у вищих навчальних закладах та у системі практичної психологічної роботи із працівниками Держслужби надзвичайних ситуацій.

Результати дисертаційного дослідження знайшли належне відображення у публікаціях автора, зокрема, у 2 монографіях, 17 статтях у фахових психологічних виданнях України, 6 публікаціях у наукових періодичних міжнародних виданнях та у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз, а також 13 публікаціях у збірниках матеріалів конференцій та інших виданнях.

Зміст автореферату відповідає змісту дисертації.

Зупинимось на таких питаннях, що видаються дискусійними чи викликають зауваження:

- Передусім, автор провів ретельний теоретико-методологічний аналіз проблеми, який допоміг йому організувати стратегію і тактику емпіричного дослідження. Але, усе ж таки у сфері категоріально-понятійної інтерпретації саморегуляції знаходимо певні прогалини, як-от: дисертант розглядає в якості ресурсної основи саморегуляції діяльності переважно індивідуальні когнітивні та мотиваційно-вольові ресурси суб'єкта. Постає питання чому поза увагою залишилась емоційна складова саморегуляції, адже емоційний контроль за ситуацією досить потужним ресурсом суб'єкта.

- в авторефераті вказується, що на різних етапах навчання передумовами академічної успішності є різні змінні інтелектуально-особистісного потенціалу.

Очевидно, що більш глибоко і повно можна було б дослідити регуляторну роль компонентів інтелектуально-особистісного потенціалу в особливостях змін академічної успішності в різні періоди навчання при використанні методу ієрархічного кусочно-лінійного моделювання.

- інваріантність структури інтелектуально-особистісного потенціалу підтверджена стосовно суб'єктів навчальної та професійної діяльності, зокрема, рятівників. Доцільним, на наш погляд, було б підтвердження цього положення для відносно працівників інших видів діяльності, що також відносяться до ризиконебезпечних професій (Нацгвардія, поліція тощо).

- з огляду на велику практичну значущість дисертаційної роботи, необхідно висловити побажання щодо публікації її результатів та діагностичних матеріалів, у вигляді окремих навчально-методичних рекомендацій або навчально-методичного посібника для психологів, які працюють у вищих навчальних закладах та у системі практичної психологічної роботи із працівниками силових структур.

Пред'явлені зауваження та побажання не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження і не знижують наукової та практичної цінності представленої до захисту дисертаційної роботи.

Усе викладене вище дає підстави для висновку про те, що дисертаційна робота «Психологія саморегуляції суб'єкта діяльності» за актуальністю та новизною тематики, теоретичною та практичною значущістю та емпірично підтвердженими результатами відповідає вимогам написання докторських дисертацій та спеціальності 19.00.01 – загальна психологія, історія психології, а її автор – Олефір Валерій Олександрович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора психологічних наук.

Доктор психологічних наук,
професор, декан факультету психології
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки

Ж.П.ВІРНА

ПЕДІНС. Вирешено
ЗАСВІДЧУЮ
Вчений секретар університету
"03" 03. 2016
Селевко Л. С.